

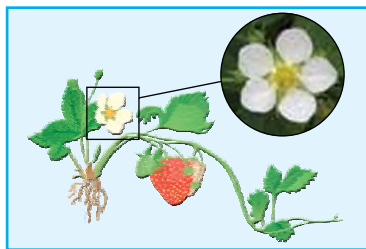
Вывады. ■ Усе кветкавыя расліны дзеляцца на два класы: Двухдольныя і Аднадольныя. ■ Для аднадольных раслін характэрныя наступныя прыметы: зародак насення з адной семядоляй, валасніковістая каранёвая сістэма, паралельнае або дугавое жылкаванне лістоў. Яны прадстаўлены ў асноўным травамі і кустамі. ■ Двухдольныя расліны (дрэвы, кусты, кустыкі, травы) маюць зародак насення з дзвюма семядолямі, стрыжнёвую каранёвую сістэму, пальчатая і перыстае жылкаванне лістоў.

Праверым сябе. 1. На якія сістэматычныя групы падраздзяляюць расліны? Пакажыце супадпарадкаванасць розных сістэматычных груп раслін. **2.** Па якіх прыметах адрозніваюць аднадольныя і двухдольныя расліны? **3.** Якія прыметы ўлічваюцца пры вылучэнні сямействаў у раслін?

Разгледзьце малюнак. Як вы лічыце, да якога класа пакрытанасенных належыць дадзеная расліна? Пакажыце прыметы, на падставе якіх вы так лічыце. Як называецца гэта расліна? Ці бачылі вы яе? Дзе яна расце?

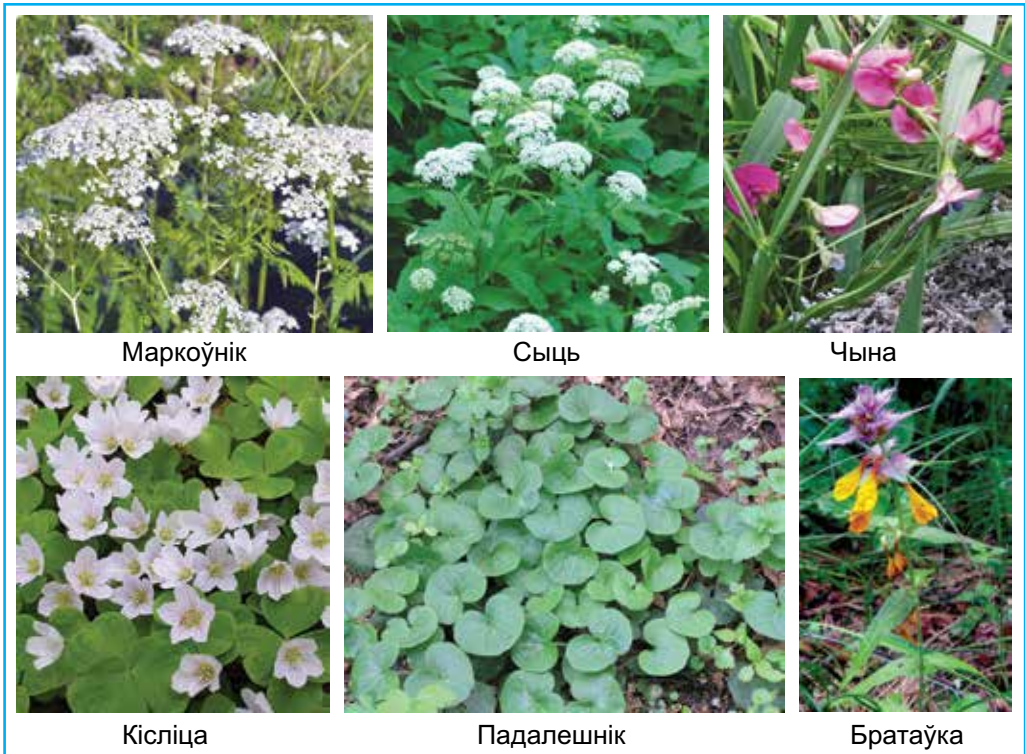
§ 40. Дзікарослыя расліны

Кветкавыя расліны — самая шматлікая па колькасці відаў група раслін. Сярод іх звыш за 190 тыс. відаў двухдольных і каля 59 тыс. відаў аднадольных раслін. Двухдольныя расліны прадстаўлены ўсімі жыццёвымі формамі, аднадольныя — травамі, радзей кустамі і дрэвамі.

Кветкавыя расліны займаюць дамінуючае становішча ў сучасным раслінным свеце. Дзякуючы розным прыстасаванням да ўмоў навакольнага асяроддзя яны жывуць амаль паўсюдна на зямным шары, утвараючы лясы, лугі, пакрываючы горы і ўзгоркі. Многія кветкавыя расліны прыстасаваліся да жыцця ў вадаёмах, іншыя жывуць на балотах. Гэта — **дзікарослыя расліны.**

У курсе біялогіі 6-га класа вы ўжо знаёміліся са многімі відамі раслін, якія жывуць у лясах і прэсных вадаёмах. Вы ведаеце, што асновай любога ляснага біяцэнозу з'яўляюцца дрэвы. Сярод іх — *сасна, елка, бяроза, клён, ліпа, асіна, вярба, рабіна, чаромха, яблыня*. Даволі часта ў нашых лясах сустракаюцца кусты — *каліна, крушына, ляшчына* і інш. Нярэдка кустыкі — *буякі, брусніцы, чарніцы*. У лесе расце мноства відаў траў. Найбольш часта сустракаюцца *маркоўнік, сыць, чына, кісліца, падалешнік, братаўка* (мал. 185) і інш.

Лугі, у адрозненне ад лясоў, утвораны выключна травяністымі раслінамі. У травастой лугавых згуртаванняў можна выявіць расліны рознай вышыні.

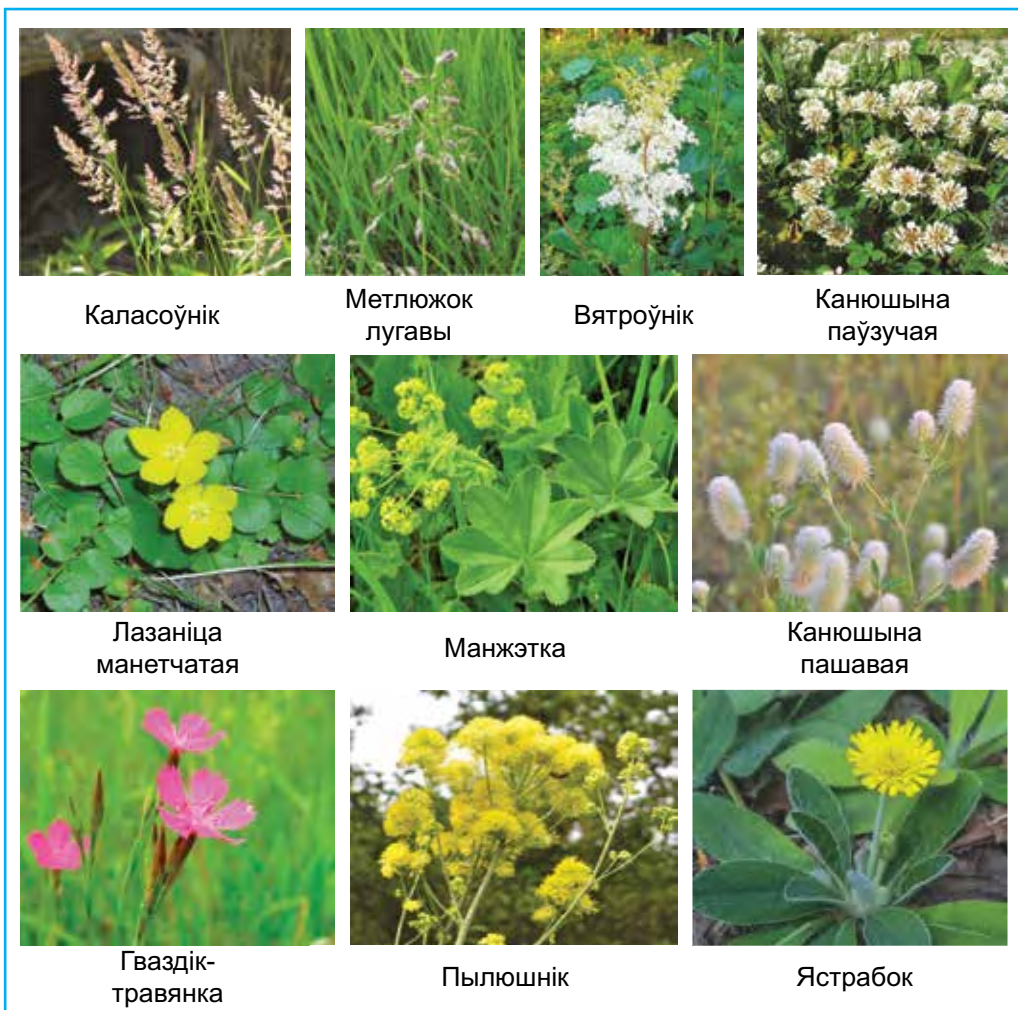

Мал. 185. Лясныя травы

Парасткі высокіх траў дасягаюць велічыні 80—100 см і больш. Да гэтай групы адносяцца *каласоўнік*, *вятроўнік*, *пылюшнік* (мал. 186) і многія іншыя.

Мелкія травы маюць парасткі ад 15 да 40 см. У гэту групу ўваходзяць *мятлік*, некаторыя віды *канюшыны* і інш.

Невялікія расліны вышынёй менш за 15—20 см складаюць групу нізкатраўя. Сярод іх найбольш часта сустракаюцца

Мал. 186. Расліны лугоў

канюшына паўзучая, канюшына пашавая, манжэтка, гваздзік-травянка, ястрабок (гл. мал. 186).

У прыпаверхневым слоі растуць дробныя кветкавыя расліны, часта з ляжачымі або паўзучымі парасткамі (напрыклад, лазаніца манетчатая, крынічнік лекавы).

На балоце з кветкавых раслін сустракаюцца *шабельнік балотны*, *капытнік*, *падвей* (мал. 187), а таксама насякомаедная расліна *расіца*. Звычайныя тут кусцікі *буякоў* (мал. 76, с. 83), *брусніц*, *журавін* (гл. мал. 187), кусты *багуну*. Сустракаюцца нізкарослыя *бярозы* і *вербы*.

Шмат кветкавых раслін жыве ў прэсных вадаёмах або каля іх. Тыповыя прыбярэжныя расліны вадаёмаў *трыснёг*, *аер*, *плюшчай*, *стрэлкаліст*, *рагоз*, *сусак* (мал. 188).

Сярод водных раслін ёсць такія, карані якіх прымацаваныя да грунту, а лісты плаваюць на паверхні. Гэта *гарлачыкі жоўты* і *белы*, *жабнік* (гл. мал. 188). У тоўшчы вады

Шабельнік

Капытнік

Падвей

Багун

Брусніцы

Журавіны

Мал. 187. Расліны балот

Мал. 188. Каляводныя і водныя расліны

растуць *рагаліснік*, *эладэя*. На паверхні вады стаячых вадаёмаў і ціхіх заток рэк плавае *раска*, утвараючы часам цэлыя ярка-зялёныя дываны.

Вывады. ■ Пакрытанасенныя расліны займаюць дамінуючае становішча ў сучасным раслінным свеце. ■ Яны прадстаўлены разнастайнымі жыццёвымі формамі, распаўсюджаныя паўсюдна, добра прыстасаваныя да ўмоў навакольнага асяроддзя, уваходзяць у склад практычна ўсіх экасістэм.

? **Праверым сябе.** **1.** Успомніце, што называецца жыццёвай формай раслін. Якія жыццёвыя формы раслін вам вядомыя? (Калі адказ на гэтае пытанне выклікае цяжкасць, звярніцеся да матэрыялу § 16.) **2.** У лесе і на лузе прасочваецца яруснае размяшчэнне раслін. Растлумачце, у сувязі з чым узнікае яруснасць. **3.** Як вы лічыце, у гарлачыка вусцейкі размешчаны на ніжнім або верхнім баку ліста? Адказ патлумачце. **4.** На вашу думку, у якой расліны — трыснягу або гарлачыка — лепш развіта механічная тканка? Чаму?

§ 41. Ядомыя і ядавітыя дзікарослыя расліны

Мал. 189. Касцяніцы

Ядомыя расліны. Уявіце сабе, што вы апынуліся адзін на адзін з дзікай прыродай і спрабуеце вырашыць праблему пошуку ежы. На дапамогу вам прыйдуць расліны. Гарадскі жыхар пры гэтым адразу ўяўляе садавіну і агародніну на вітрынах магазіна або рынка. Але ў дзікай прыродзе рынкаў няма, а ядомыя расліны ёсць.

У нашых лясах можна адшукаць дзікарослыя кусты і кусцікі са смачнымі пладамі. Гэта *ажыны, маліны, касцяніцы* (мал. 189), *чарніцы*. Можна знайсці смачныя духмяныя плады *суніц*. Голад можна наталіць арэхамі *ляшчыны*.

Многія ядомыя дзікарослыя расліны з'яўляюцца крыніцай карысных для чалавека рэчываў. Яны ўтрымліваюць амаль усе неабходныя кампаненты ежы: бялкі, тлушчы, вугляводы, а таксама вітаміны, мінеральныя солі і ваду. *Лебяд* (мал. 190), *дзьмухавец* (мал. 191), *шчаўе* заменяць салату з агародніны, насыцаць арганізм неабходнымі вітамінамі. Смачную салату можна прыгатаваць з маладых парасткаў *кранівы* з верхнімі лісцікамі, папярэдне старанна абмяўшы іх для выдалення пякучых валаскоў. Лісты *дзьмухайца* можна есці ў сырым выглядзе, папярэдне вымачыўшы ў вадзе для выдалення гор-

Мал. 190. Лебяд

Мал. 191. Дзьмухавец

Мал. 192. Іван-чай

кага млечнага соку. Вычышчаны і прамыты карань дзьмухаўца можна варыць, смажыць або сушыць, каб потым расцерці яго ў муку. У сырым выглядзе можна ўжываць кісліцу.

Маладыя адвараныя карані і парасткі *іван-чаю* (мал. 192) ужываюць як капусту. Карэнішчы на смак салодкія, іх ядуць сырымі і варанымі. З лістоў можна заварваць чай. Да ежы прыдатныя звараныя або падсмажаныя маладыя парасткі і карэнішчы *рагозу*. Галоўкі квітнеючай *канюшыны лугавой* (мал. 193) выкарыстоўваюць для заварвання чаю, прыгатавання супу, а маладыя лісцікі — для салаты. У ежу ўжываюць маладыя лісты, парасткі і карані *дуброўкі гусінай* (мал. 194), маладыя лісты *стрэлак* і *сыці*.

Маладыя лісты *трыпутніку вялікага* можна выкарыстоўваць для гатавання салаты, супоў, пюрэ. Смак становіцца больш прыемным, калі да лістоў трыпутніку дадаць лісты шчаўя (мал. 195).

Каб ужываць дзікарослыя расліны ў ежу, трэба ведаць, як яны выглядаюць, разумець, як іх правільна ўжываць.

Увага! Нельга збіраць ядомыя расліны ўздоўж аўтамагістраляў, чыгуначных насыпаў, каля буйных населеных пунктаў. Расліны з ядомымі сцёбламі неабходна старанна ачышчаць ад знешняга покрыва, валаскоў і лускавінак. Лісты, прыдатныя да ежы, неабходна добра прамываць вадой. Лісты некаторых раслін трэба папярэдне замачыць, каб

Мал. 193. Канюшына лугавая

Мал. 194. Дуброўка гусіная

Мал. 195. Шчаўе

Мал. 196. Цыкута ядавітая

Мал. 197. Балігалоў плямісты

Мал. 198. Ландыш майскі

пазбавіцца ад горкага і кіслага прысмаку. Карані і карэнішчы неабходна чысціць і прамываць.

Ядавітыя расліны. Веданне ядомых раслін дапаможа выжыць ва ўмовах дзікай прыроды. Аднак не варта забываць і аб небяспецы. Многія дзікарослыя расліны з'яўляюцца неядомымі або нават ядавітымі. Ядавітыя расліны — гэта расліны, якія змяшчаюць рэчывы, здольныя выклікаць нездароўе або смерць чалавека ці жывёл.

У прыродзе сустракаюцца ядавітыя расліны, якія можна лёгка пераблытаць з ядомымі. Напрыклад, *цыкута ядавітая* (мал. 196) мае ярка выражаны пах морквы, а карэнішча нагадвае рэпу. На самай справе гэта адна з самых ядавітых раслін нашых лясоў. Цыкута ядавітая — буйная травяністая расліна. Сцябло полае, моцна разгалінаванае ўверсе. Карэнішча полае, з перагародкамі. Суквецце — складаны парасонік.

У лясных ярах, на ўзлесках, на заліўных лугах, пустках, ля дарог і агароджаў сустракаецца *балігалоў* (мал. 197). Расліна выдзяляе рэзкі пах, здольны выклікаць галаўны боль.

Небяспечнай для жыцця з'яўляецца вядомы ўсім вясновы *ландыш* (мал. 198). Прывабны знешні

выгляд расліны і водар кветак могуць увесці ў зман. Яркія чырвоныя ягады гэтай расліны неядомыя і могуць выклікаць цяжкія атручэнні.

Яшчэ адна небяспечная расліна — *варанец* (мал. 199). Гэта травяністая расліна з белымі або крэмавымі кветкамі, сабранымі ў пушыстыя мяцёлкі. Плады спачатку зялёныя, пры высыяванні чорныя, бліскучыя, буйныя, авальна-цыліндрычныя, сабраныя ў гронку. Уся расліна вельмі ядавітая, асабліва плады.

Ваўчаягада — невысокі куст з вузкімі цёмна-зялёнымі лістамі. У народзе яе называюць воўчае лыка. Цвіце вясной прыгожымі ярка-ружовымі кветкамі, водар якіх нагадвае бэз. Таксічны нават пах. Ён здольны адурманіць не толькі дзіця, але і дарослага. Уся расліна ядавітая, асабліва плады. Плады маюць авальную форму, паспяваюць у канцы ліпеня — жніўні (мал. 200).

Брызгліна — куст 3—4 м вышынёй, з падоўжанымі лістамі, зеленаватымі маленькімі непрыметнымі кветкамі (мал. 201). Расліна мае тры характэрныя асаблівасці, па якіх яе можна адрозніць ад іншых кустоў. На сцёблах размешчаны шматлікія сачыўкі ў выглядзе бародавачак. Кветкі маюць

Мал. 199. Варанец каласісты

Мал. 200. Ваўчаягада

Мал. 201. Брызгліна

Мал. 202. Чыстацел вялікі

Мал. 203. Блёкат чорны

Мал. 204. Казялец ядавіты

своеасаблівы «мышыны» пах. Чорнае, падобнае на апалонікаў насенне з аранжавымі арылусамі звешваецца з ружовых пладоў. У брызгліны ядавітыя ўсе часткі расліны, але найбольшую небяспеку ўяўляюць ядавітыя плады, якія прывабляюць увагу сваім яркім выглядам.

Ядавітай з'яўляецца *мудранка чатырохлістая* — травяністая мнагалетняя расліна з бліскучым плодам на кончыку сцябла. Асабліва ядавітыя плады гэтай расліны, якія нагадваюць вока вароны. Яны могуць выклікаць вельмі цяжкія атручэнні.

Ядавітымі з'яўляюцца таксама *чыстацел* (мал. 202), *блёкат* (мал. 203), *казялец* (мал. 204).

Першая дапамога пры атручэнні ядавітымі раслінамі. Прыметамі атручэння ядавітымі раслінамі з'яўляюцца частае сэрцабіццё, млоснасць, боль у вобласці печані, узбуджаны або затарможаны стан. Першая дапамога прадугледжвае: 1) ачысціць стрававальны тракт, для чаго даць пацярпеламу выпіць падсоленай вады і выклікаць ірвоту (зрабіць 5—7 разоў); 2) выпіць актываваны вугаль з разліку 1 таблетка на 10 кг масы цела. Тэрмінова звярнуцца да доктара.

Веданне ядавітых раслін павялічыць вашы шанцы на выжыванне ў неспадзяванай сітуацыі, дазволіць папярэдзіць атручэнне ў іншых людзей. Асабліва гэта важна, калі вы адправіліся ў падарожжа або на прагулку ў лес, на пікнік або апынуліся па іншай прычыне на прыродзе.

Вывады. ■ Існуе мноства ядомых і ядавітых раслін. ■ Па знешнім выглядзе складана вызначыць, ядомая гэта расліна або не. ■ Толькі веданне і вывучэнне раслін, уважлівасць падчас знаходжання на прыродзе дапамогуць пазбегнуць небяспекі.

Праверым сябе. 1. Плады якіх дзікарослых раслін вы калі-небудзь ужывалі ў ежу? Дзе вы іх бралі? **2.** З якіх дзікарослых раслін вы ці вашыя сваякі, знаёмыя рыхтавалі якія-небудзь стравы? **3.** Якія яшчэ вы ведаеце ядомыя расліны, не названыя ў параграфе? Што з іх можна прыгатаваць? **4.** Якія дзікарослыя ядавітыя расліны, што растуць у вашай мясцовасці, вы ведаеце? **5.** Яды многіх раслін у невялікіх дозах валодаюць лячэбнымі ўласцівасцямі. Па гэтай прычыне ядавітыя расліны — ландыш, красаўку і іншыя выкарыстоўваюць для прыгатавання лекавых прэпаратаў. Як вы лічыце, ці магчыма атручэнне пры выкарыстанні падобных лекаў?

§ 42. Культурныя расліны

Сярод кветкавых раслін ёсць не толькі дзікарослыя, але і **культурныя расліны**. Гэтыя расліны вырошчваюцца чалавекам і выкарыстоўваюцца ім для розных патрэб. У іх насенні, пладах, вегетатыўных органах утрымліваюцца пажыўныя рэчывы, вітаміны і мінеральныя солі. Культурныя расліны з'яўляюцца крыніцай атрымання прадуктаў харчавання для чалавека, вітамінаў, кармоў для жывёл.

Колькасць культурных раслін перавышае 2,5 тыс. відаў. Сярод іх значная роля належыць збожжавым культурам. Збожжавыя культуры — група раслін, якія апрацоўваюцца і даюць збожжа. Яны раздзяляюцца на хлебныя і зернебабовыя. Хлебныя злакі — гэта ў першую чаргу *пшаніца, ячмень, авёс, жыта, кукуруза, рыс*.